

Där tjära blev till guld

OM UTGRÄVNINGEN I FULLERÖ

UPPIFRÅN HÖJDEN i Fullerö kan man blicka ut över ett landskap som breder ut sig för ens fötter som ett väldigt spelbräde, med Fyrisån slingrande som ett glänsande smalt sidenband långt där nedanför. Många gånger under de senaste åren har jag stått uppe på höjden och kikat ut mellan skymmande buskar och trädskronor, och för varje gång jag har kommit tillbaka så har tanken blivit tydligare. Vem som än höll till här uppe hade koll på dem som färdades genom detta bördiga land. För från Fullerö är Uppsalaslätten ett landskap som det går att ta makt över. Det är en utvald plats, en av de bästa. Man känner det i magen när man ser ut över dalgången härifrån: det är som om man kan rida på landskapet.

Inte ens Fyrisån var något hinder för dem som höll till uppe på den här höjden. Det verkar ha funnits ett brofäste just här över till byn Skärna på andra sidan, en överfart till den motsatta åstranden precis nedanför berget. Något som förvandlat vattnets begränsning till tidernas möjlighet.

Även den nya motorvägen går över vattnet just här vid Fullerö, och det är kanske ingen tillfällighet, lika lite som att bilvägen norrut från Gamla Uppsala gör det. På landhöjningskartan ser färdvägen ut att ha börjat som en stig längs åstranden redan kring 1000 f.Kr (se sid. 150). Och det ställe där man tog sig över vattnet måste naturligtvis ha varit centralt redan då. Många passerade, ridande eller vandrande till fots. Och de som for förbi med båt måste räkna med att framkomligheten, just vid överfarten, ibland var spärrad. Från Fullerö kunde man kontrollera trafiken.

I gamla dokument skrivs platsens namn som »Fuldaredh« och enligt ortnamnsforskare ska detta ha betytt »edet vid Fuld« (det vatten som svämmar över). »Ed« är inget ord man använder så ofta, men i Nationalencyklopedin finns det förklarat: det syftar på en smal och låg landtunga använd som passage mellan eller utmed farbara vatten.

Fyrisåns slingrande lopp har så gott som överallt varit en gräns som delat landskapet. Det syns i hur senare tiders socknar och häradar som regel har grän-

Romariket leddes av ett »fyrmannastyre«, en så kallad tetrarki, omkring år 300. De fyra medkejsarna håller om varandra för att visa lojalitet på denna skulptur i röd porfyr. Den fanns i Konstantinopel innan den togs till Venedig där den nu sitter i Markuskyrkans fasad. En av de fyra är kejsar Maximianus, som härskaren i Fullerö väl kände till. Ett vackert bälte liksom en juvelbesatt svärdsskida var en viktig del av den högt uppsatte mannens dräkt.

I kammargraven i Fullerö fanns en stor gulfingerring med rödororange karneol omgiven av pärlad guldtråd, dessutom två fingerringar, en korgformig berlock av guld och ett guldmynt präglat av kejsar Maximianus omkring 290 e.Kr. Fullerömannen kan ha burit det i en snodd runt halsen.

ser som följer ån. Men vid Fullerö finns ett undantag: en enda markegendom i Gamla Uppsala socken ligger på andra sidan ån, det är byn Skärna mitt emot Fullerö (se sid. 307).

År 1934 gjordes en märklig upptäckt uppe på höjden. I samband med att bilväg 290 byggdes om för att få bättre sträckning, skulle en besvärlig kurva rätas ut. Men när vägbyggarna satte spaden i marken fann de en stor gravhög med en underjordisk gravkammare i. Arkeologer tillkallades, och det visade sig att graven innehöll guld, bland annat ett mynt med den romerske kejsaren Maximianus gyllene profil på. Maximianus regerade åren 285–305 e.Kr. (i den västromerska delen av imperiet) alltså i just den tid då byar flyttas eller försvinner i Uppland och tusen år gamla gravtraditioner läggs om.

Den döde i Fullerö hade försett kejsarens guldmynt med en liten ögla så att det förvandlats till ett hänge, och han hade dessutom med sig en guldberlock och tre fingerringar. I den ena av dem satt en stor röd karneol i dekorerad infattning. I romarriket användes ringar av den sorten som belöningar och bevis på särskilda vänskapsband, eller helt enkelt som förtjänsttecken. Den döde i Fullerö kan alltså ha fått den som en utmärkelse av någon av imperiets ledande militärer eller ämbetsmän, kanske för visad tapperhet i fält.

Många soldater i den romerska armén rekryterades vid den här tiden från imperiets mest avlägsna delar och även från trakter där utanför. Inte bara enskilda krigare hyrdes in utan hela stridsstyrkor, och den ersättning som utbetalades till deras härförare var naturligtvis betydande. Lönen utgick i guldmynt med den romerske kejsarens bild.

Flera forskare har föreslagit att mannen i Fullerö var en sådan härledare, som med ett helt följe gett sig av söderut och tagit värvning i den romerska armén. Myntet med kejsarbild kan han sedan ha burit som tecken och påminnelse om en välgörare han haft goda relationer till.

Att Fullerömannens identitet var krigisk syns i graven. Han var utrustad med en ringbrynja, som bara den krävt mycket arbete att tillverka. Av skölden fanns buckla och sköldhandtag kvar även om träet var borta. Vissa detaljer i hans dräkt hade också bevarats, som förgyllda silverbeslag och bronsbleck. En del av dem hade suttit på ett bälte som han verkar ha fått i arv, för det var gammalt, tillverkat i slutet av 200-talet, och täckt med silverbleck som var vackert ornerade och besatta med infattade glasbitar. Krigare med guld och silver i munderingen brukar tolkas som härledare, exempelvis i den stora vapenofferplatsen Illerup Ådal i Danmark. Att det dessutom låg en sporre i Fullerömannens grav förstärkte det intrycket (sporrar användes vid denna tid endast på ena foten). Precis som andra militära härledare hade han varit en ryttare som blickat ner på sin omgivning från hästryggen och rört sig snabbt och bekvämt i landskapet.

Överklassen i hela Västeuropa hyllade vid den här tiden ett slags lyxigt krigarideal, som känns igen även hos den döde i Fullerö. Den ideala livsstilen verkar mest ha handlat om nöjen, jakt, gästfrihet och dryckeslag. Och bland Fullerömannens personliga ägodelar fanns dessutom åtta spelbrickor svarvade av ben.

Överallt i Europa visar aristokratiska krigare upp sig på ungefär samma sätt i gravar med vapen, bälten, hjälmar, sköldar och hästutrustningar av yppersta kvalitet, och dessutom med dyrbara dryckeskärl, rovfåglar som hökar och duvor för jakten, spelpjäser och köksutrustning för stora fester. Att förse deras gravar med mäktiga överbyggnader ansågs också viktigt. I Fullerö låg gravkammaren under en hög som var elva meter i diameter och på sin tid var den en av de första stora högar som byggdes i Uppland.

Inom forskningen har det funderats en del

Över två meter hög är bildstenen från Möjbro väster om Uppsala. Ryttaren ristades troligen på 400-talet, och liknar en senromersk kavallerist med aristokratisk hästhållning och i sällskap av två jakthundar. Inskriften är gjord med den äldsta runraden, som användes såväl i Norden som bland germansktalande på kontinenten. Den är svårtydd, men har tolkats som »Fråråd, på hästen, är slaktad/slagen«. Finns i Historiska museets magasin.

över vad de personer som begravdes med påkostad utrustning och beväpning i underjordiska gravkammare egentligen stod för. Om gravgåvorna indikerar någon särskild sorts status och makt. Man känner bara till 42 kammargravar i hela Sverige från tiden från år noll fram till 500-talet e.Kr. Någon enstaka har påträffats i landskap som Skåne, Bohuslän, Östergötland, Södermanland, Västmanland och Hälsingland. Men det är i Uppland som hela 30 av dessa kammargravar finns, framför allt i landskapets södra delar, nära Mälarens vatten. Där ligger de som om de vore markeringar, ett slags »portar« in till ett visst område.

I svallvågorna kring det romerska imperiet hade krigarföljen uppstått som var präglade av en härskarideologi där våld var en del av vardagen. Att införskaffa mark med sådana metoder ingick även i livsstilen. Hövdingens mest lojala vapendragare, kärnan i krigarföljet, måste ju belönas på något sätt, om inte med guld så med land. Och ett sätt att hävda ny äganderätt till mark (som förut tillhört någon annan) kunde vara att anlägga en uppseendeväckande grav, för att på så sätt knyta ihop den döde med marken och göra den nya ägaren till en »ny grundare« av gården.

Fullerömannen begravdes på den mycket strategiska platsen uppe på höjden mitt i Fyrisåns dalgång. Om han varit en härförare så var han förmodligen en av dem som introducerade krigarföljet som en ny maktstruktur i Uppland. Inspiration till denna form av maktutövning kan han ha fått inte bara från romarriket, utan även från de krigiska stamfederationer i sydöstra Europa som skandinaver verkar ha haft mycket kontakt med. Dessa krigsfolk hade uppstått i ett tumult av väpnade möten med romarna under århundradena efter Kristi födelse. De kan kallas goter och gepider men även många andra beteckningar eftersom dessa grupperingar ständigt dök upp och försvann i olika konstellationer, helt enkelt därför att deras maktbas var tillfällig. Ledarna hade plundring som huvudsaklig försörjningsidé, vilket gjorde deras politiska byggen kortlivade. Sällan varade de mer än någon generation. När en karismatisk ledare dog hände det att deras följen skingrades eller anslöt sig till någon annan.

Det fanns ett slags »kommunikationskorridor« som löpte från Östersjön längs floderna ner till Svartahavsområdet. Den märktes redan under bronsåldern då Skandinavien mottog impulser och importerade prestigeföremål från sydöst. Svärdsknappen från Sommaränge skog hade exempelvis formgivits efter en förlaga från ungerskt eller rumänskt område. Långt senare skulle vikingar fara till Medelhavet via Svarta havet och handelsmän anlända till Birka i Mälaren klädda i österländskt klädmode och med arabiskt silver i lasten. Men resorna hade alltså gjorts även långt tidigare, om än med den skillnaden att man inte skrivit ner några berättelser om dem då eller vittnat om dem på runstenar.

På 200- och 300-talen talades ett idag utdött språk, gotiska, vid Svarta havet eller åtminstone vid romarrikets gräns, ungefär i dagens Rumänien. En hel del

På en halvkilos guldring från Pietroasa i dagens Rumänien finns en gotisk inskrift med runor, som lyder: »Gutani o wi hailag«. Orden »wi« och »hailag« har med helighet att göra så den handlar om en »goternas helgedom«. Nedanför några rader ur Silverbibeln skrivna på det gotiska alfabetet som skapades på 300-talet för att nedteckna goternas bibelöversättning. Raderna är präntade med blått och guldfärg på ett pergament rödfärgat av purpur. Finns i Uppsala universitetsbibliotek.

gotiska ord liknade dem i nordiska språk: det gotiska ordet »gasts« betydde gäst, »namo« betydde namn och »biuda« bjuder. Goternas språk liknade nordbornas, och de använde samma slags skrivtecken, runor, och vissa prestigefulla smycken och guldsmedsarbeten var också snarlika på båda ställen. (Genom åren har många lärda spekulationer framförts om huruvida goterna i själva verket var gotlänningar, götalänningar eller jutar från Jylland. Men idag nöjer sig forskarna med att konstatera att folk har rest både åt ena och andra hållet, framför allt mellan Svartahavsområdet och floderna i Polen som mynnar i Östersjön, men också till och från Skandinavien.)

Ett gotiskt välde hade skapats norr om Svarta havet genom militära framryckningar på 200-talet. Goternas fälttåg och erövringsfärder är jämförelsevis väl dokumenterade: de intog staden Histra år 238, berättar skriftliga källor, och gick sedan till attack på andra sidan Donau (på gränsen mellan dagens Rumänien och Bulgarien) och tog sig även över floden Pontus på 250- och 270-talen. Goternas välde blev materiellt sett en sammansmältning av olika kulturer. De gotiska härar som drog omkring och krigade söderut från dagens Polen och ner mot Svarta havet tog aldrig med sig befolkningen i sin helhet när de bröt upp från en bosättning, utan lät många goter stanna kvar. De som gav sig av kunde sedan göra nya bekanskap längs vägen, möta främlingar som kunde ansluta

sig till gruppen. Så vad det betydde i ett sådant sammanhang att vara »got« förändrades med rörelsen, och inbegrep både att lämna människor bakom sig och att möta nya längs vägen.

Tidvis var goterna ekonomiskt och politiskt dominerande, men den värld de styrde över var kulturellt sett mycket blandad. Befolkningen i de av goterna dominerade områdena, såväl daker som sarmater, behöll sina husstilar och begravningstyper under goternas styre. Även goterna höll fast vid vissa dräkter, hus och begravningsseder, som ofta liknade dem längre norrut, nära Östersjön. Även om nya stilblandningar naturligtvis också uppstod, exempelvis i keramiken.

Detta var militära gemenskaper som hade just följessystemet som sin maktstruktur, ett ledarskap baserat på krig och plundring. Krigarföljet kunde liknas vid en »familj«. Den unge krigaren skulle lämna gamla lojaliteter och släktband bakom sig för att nära nog »adopteras« av ledaren och hans hustru. Han måste lova att följa sin ledare i krig och kämpa bredvid honom ända in i döden. För detta skulle han bli skyddad och belönad, i unga år främst med mat och dryck och praktfulla vapen. Men senare, som äldre, kanske få en egen gård att slå sig ner på, eller kanske till och med ett större landområde i förläning, om han varit framgångsrik.

När en härförare, som mannen med guldet i Fullerö, återvände hem från kontinenten och byggde upp en krigshär vid Fyrisån måste det ha varit rätt utmanande och konfliktskapande för den gamla samhällsordningen. Krigaridealet var svårt att förena med familjebaserat kollektivt samarbete, och gemenskap kring boskapsskötsel och åkerbruk. De unga som drogs in i det var ju tvungna att åsidosätta sina gamla lojaliteter och familjeband.

Fullerömannen hade antagligen lärt sig mycket om militär organisation, disciplin och kampteknik under sin tid i den romerska armén. Men även en hel del annat som man kunde ha nytta av när man återvände hem. Han måste ha sett fantastiska stenbyggnader, inte minst kristna kyrkor byggda på 300-talet, såväl i Rom som hos goterna i Dakien i nuvarande Rumänien. Den nya tron, kristendomen, blev officiell religion i romarriket i Fullerömannens tid på 300-talet. Även goterna höll gudstjänster, och då på sitt eget språk, så om han följt med till mässan skulle han till och med ha kunnat ana sig till vad som sades. För goterna lät översätta Bibeln till gotiska mer än tusen år innan den översattes till svenska.

En märkvärdig byggnadskonst, med en ny sorts murbruk, hade förnyat arkitekturen på 200-talet. På rätt många håll i de romerska provinserna kunde man se ståtliga palats med mosaiker, springbrunnar och loggior, öppna rum med rader av pelare och kolonner istället för slutna väggar. I Trier, den stad som var romarnas bas för försvaret av de

Hemmagjord kopia av ett svärdsbälte som var utmärkelsestecken för den romerske kejsarens livgarde. Bältet har varit täckt av mönsterpressade silverbleck med inläggningar i rött, grönt och blått glas. Den man som bar det, i en kammargrav i Tibble i Litslena öster om Enköping, kan ha tjänstgjort i kejsarens vaktstyrka på 300-talet. Då han efter avslutad tjänst måste lämna ifrån sig sitt romerska bälte, kan han ha låtit tillverka ett nytt, om än med nordisk prägel, när han återvänt hem.

Att efterlikna den romerske kejsaren låg i tiden. I Tunalund i Hjalsta öster om Enköping i södra Uppland blev denna medaljong från 300-talet funnen. Precis som på romerska kejsarmedaljonger avbildas en person i profil bärande ett kejsardiadem, omgiven av påhittade krumelurer som ska föreställa skrift. På baksidan brukade man i romarriket visa kejsaren till häst framför en besegrad fiende. Här får man istället se en ryttare framför en person som tycks stå på ett par skidor och som kanske håller en skidstav i handen.

nordliga provinserna, byggdes på 310-talet en väldig rådssal. Basilikan är än idag det största kvarvarande rummet från romarriket, och det är så gigantiskt att en orgelton ekar där inne i sju sekunder. Kanske gjorde även Fullerömannen ett besök där, och det vore väl inte att undra på om han vid anblicken av en sådan romersk byggnadskonst greps av lust att kosta på sina egna byggen.

Om man ville räkna sig till en internationell krigararistokrati måste man naturligtvis också bygga ståtliga hus, belägna på framträdande platser i landskapet, och på värdigt avstånd från annat folk. Hela omgivningen kring residenset skulle naturligtvis helst imponera på besökare: trädgårdsplanteringar, processionsvägar, utsiktsplattformar och ankringsplatser vid påkostade hamnar, det finns mycket man kan gissa sig till har ingått i miljön.

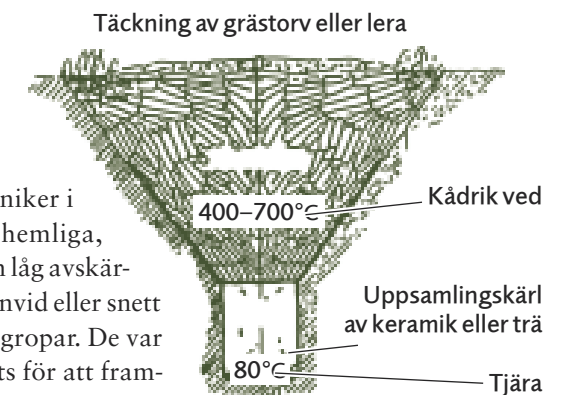
När den nya motorvägen byggdes drogs den bara sex hundra meter från platsen där Fullerömannen blivit begravd med sitt guld, och här undersökte arkeologerna en 17 000 kvadratmeter stor yta. Remsan var ett rätt smalt utsnitt, slumpmässigt dragen över landskapet, och inom just den här ytan kom det inte fram något aristokratiskt residens i trä. Fullerömannens storgård ligger nog fortfarande kvar under marken någon annanstans i närheten, och väntar på att upptäckas. Men det gick att se vid de arkeologiska undersökningarna att en övergripande tanke hade satt sin prägel på platsen. Ytor med hantverk hade legat här alldeles i närheten av andra, mer representativa byggnader. Men trots deras närhet hade de varit tydligt åtskilda av hägnader eller helt fyndtomma områden.

Det kom också fram fynd som skvallrar om att Fullerö var en plats där man sysslade med spetssteknologi redan långt före guldmannens dagar. Detta var en plats präglad av avancerat hantverk. Ett fynd som pekar i den riktningen är en liten skärva av en sminkpalett, en liten bit av en exklusiv, tunn och slipad sten-skiva med ornering i koncentriska cirklar. Dess like har tidigare bara påträffats i verkliga högstatussammanhang, som i Östhögen i Gamla Uppsala. Men på Fullerö låg skärvan i ett hantverksområde, bland härdar och ugnar som använts under tiden 125–250 e.Kr. Hantverkarna i Fullerö verkar ha arbetat på uppdrag av mäktiga personer. När paletten gått sönder hade man kanske fått i uppdrag att reparera den, jämna till och slipa om den del som var trasig. Ett fragment blev över efter omslipningen och det blev sedan liggande kvar.

Den äldsta kända framställningen av järn ur bergmalm som man känner till i Norden har också pågått i Fullerö på 100-talet eller 00-talet e.Kr. Upptäckten gjordes vid en mycket liten grävning för en cykelbana intill bilväg 290, redan år 1989. Två bottnar till järnframställningsugnar kom fram då, och i ugnsbottnarna låg bitar av bergmalm tillsammans med slagg som innehöll magnetit av samma sort som malmen. På Fullerö hade man alltså gjort experiment med att utvinna järn ur bergmalm istället för att hämta den ur rödjord. Bara ett par kilometer bort hade ännu en sensationellt tidig järnframställningsplats egendomligt nog upptäckts, i Lyckebo i Storvreta, där en ugn avsedd för myrmalm hade

En halv meter vid tjärgrop i Fullerö. Kådrök tallved har packats i den övre delen av gropen och fått brinna långsamt, under låg syretillförsel, så att tjära smält ut och samlats upp i ett kärl av trä eller lera i utrymmet under.

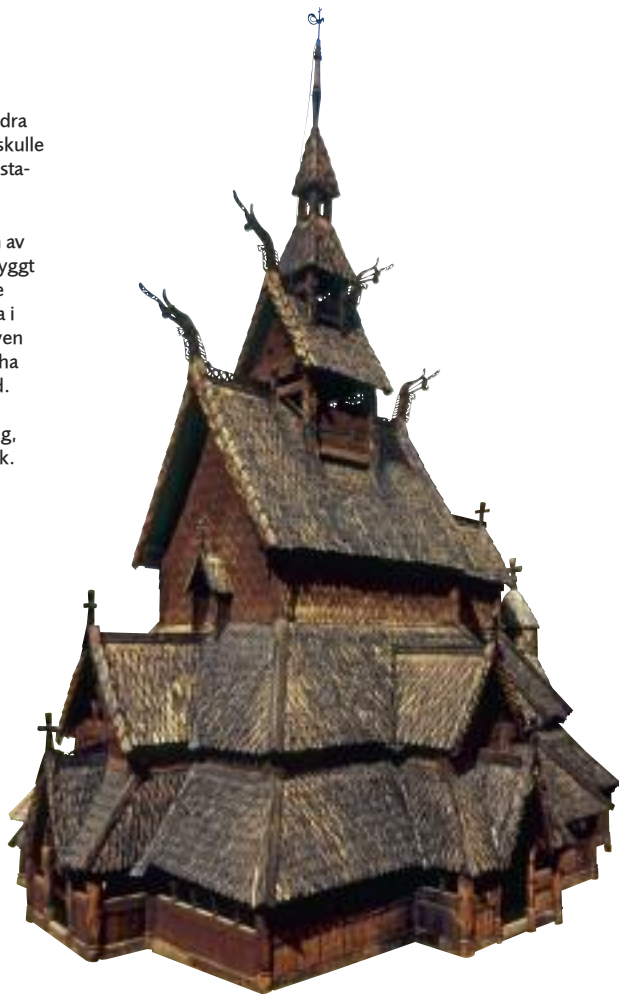
varit i bruk redan på 800–900-talet f.Kr.

Att man sysslade med att prova ut nya tekniker i Fullerö och varit noga med att hålla dem hemliga, framgår även på ett annat sätt. På en plats som låg avskärmad från annan bebyggelse bakom ett hägn, invid eller snett bakom ett långt hus, fanns elva trattformiga gropar. De var fyllda med kol och svart sot och hade använts för att framställa tjära.

I en värld som var i stort sett rakt igenom byggd i trä är det inte särskilt svårt att föreställa sig vad tjäran stod för. Trä behövde tjäras, i vagnar, slädar, ställningar och hägnader. Man behövde tjära in båtarna och stoppa tjärdrev (hampa eller djurhår indränkt i tjära) i springorna för att hålla dem täta. Antagligen impregnerade man även husstolpar med tjära om man ville att de skulle hålla extra länge. Åtminstone den nedre delen av stolparna kunde behandlas för att sakta ner nedbrytningen. I Vaxmyra steg en tydlig tjärdoft ur ett stolphål från århundradena före år noll. Den som byggde stort och påkostat ville naturligtvis vinnlägga sig om att huset skulle stå kvar. Då var tjäran en del av lösningen. Tjäran kunde komma till nytta även vid taktäckning, det vet man från senare tider.

De hemlighetsfulla tjärgroparna i Fullerö låg avsidet, på en insynsskyddad

Storslagna byggen behöver impregneras mot röta och andra angrepp. Norska stavkyrkor skulle tjäras vart tredje år enligt Frostingslagen. När Borgsunds stavkyrka i mellersta Norge byggdes under andra hälften av 1100-talet hade man länge byggt i trä i Norden. Kyrkorna är de äldsta bevarade byggnaderna i denna långa tradition, och även den som byggde i trä kunde ha en stenbyggnad som förebild. Kyrkan i Borgsund är en treskeppig basilika med svalgång, takryttare och djuornamentik.

plats, och de fick sällsynt tidig datering. När liknande tjärgropar hittades på andra ställen längs E4-an var de inte alls lika gamla och de låg då inte heller lika tydligt skyddade som i Fullerö, utan snarare mitt i bebyggelsen. Samma sorts småskaliga och behändiga tjärgropar som i Fullerö, upptäcktes nämligen på många platser i dalgången: åtta i Sommaränge, sju i Tibble i Björklinge, fem i Trekanten, fyra i Gamla Uppsala, en i Skärna, en i Stenhagen och en i Vaksala till exempel. Men i Fullerö var de elva stycken och en av dem fick en så tidig kol-14-datering som till tiden 540–380 f.Kr. Det var en sensation. Dateringen gör dem faktiskt till de äldsta kända anläggningarna för tjärframställning i världen, enligt vad forskarna hittills vet, använda redan flera hundra år före år noll.

Dateringen stämmer rätt väl med tjärspår som har påträffats på båtar i Norden. I Danmark fanns tjära på Hjortspringsbåten från Als, daterad till

omkring 350 f.Kr. Men tjära kan även ha tillverkats här ännu tidigare, för i en praktfull bronsåldersgrav, Guldhøj i Danmark, fanns en klappstol av samma modell som i pyramidernas gravar, och den hade impregnerats med bok- eller björktjära redan omkring 1300 f.Kr. Och faktum är att det kom fram ännu fler spår vid E4:an av vad som kan vara mycket tidig och småskalig tjärframställning i lerkrukor redan under yngre bronsålder, men de fanns på en annan plats, i Snåret.

I ett aristokratiskt hushåll, som på Fullerö, ingick många personer som sysslade med annat än matförsörjning. Krigarna i följet deltog nog inte i matproduktionen. Det gjorde väl knappast heller de specialiserade hantverkare som skötte om hus, tillverkade båtar och smidde järn till redskap, husgeråd och vapen. Så här behövde produceras mat i stor skala. Man behövde hålla stora djurbesättningar och ha huskarlar och trälar till hjälp för att ta hand om djuren. För den skull behöver boskapsskötseln inte ha varit storskalig. Den kan ha varit uppdelad på många mindre gårdar, som på ytan mest liknat vanliga byar. Men elitgården måste ändå ha påverkat samhället runt omkring, och omformat produktionen i byar, torp och olika anläggningar så att den anpassades till huvudgårdens behov.

Nya idéer om jordbrukskötsel och landskapsanvändning kan Fullerömannen ha fått på sina resor. I de romerska provinserna i nordvästra Europa, i dagens Nederländerna, Belgien och nordvästra Frankrike, hade jordbruket »romaniserats«. Man hade anlagt stora jordbruk eller »villor« efter romersk förebild, där matproduktionen handlade om mycket mer än bondens egen överlevnad. Jordbruket var specialiserat, det sköttes av mängder av ofri arbetskraft, och drivkraften var strävan efter ekonomiskt överskott. Drag från det romerska lantbruket spreds norrut till provinserna vid Rhen, Nedre och Övre Germanien.

Vid de romerska villorna fanns grönsaksland, kryddträdgårdar och fruktunder. Att odla frukt, bär och grönsaker ansågs mycket viktigt och dessa trädgårdar måste ha gjort intryck, liksom odlingarna av fruktträd, äpplen, päron, plommon, körsbär, och mötet med nya kryddväxter som salvia och rundbladig mynta. För att nu inte tala om anblicken av stora fält med vinstockar, olivträd, mandelträd. Att Fullerömannen kan ha prövat att anlägga trädgårdar eller avancerade experimentodlingar verkar väl inte orimligt. Men det är svårt för arkeologerna att spåra dem, och ta reda på var sedan länge försvunna träd och buskar stått, och om de haft formen av alléer, lundar, häckar eller stora plantager?

Den som kom farande längs ån och närmade sig Fulleröhöjden såg mängder av mindre hus och arbetsområden ligga i slänten nedanför. Ett 30-tal byggnader kom fram alldeles intill höjden, vid grävningarna i Trekanten och Björkgården. Husen hade legat här vid vattnet ända sedan den tid då stranden först kom upp, visade det sig. Så gott som alla husen hade legat vända på samma sätt med

»ansiktet«, långsidan, ut mot ån. Den äldsta byggnaden var från 1300 f.Kr. Hela tiden hade husen funnits vid åstranden, och runt omkring dem fanns massor av spår av vardagligt arbete: torkställningar, härdar, tjärgropar, smidesgropar och kulturlager.

I ett av husen låg exempelvis fem hundra bitar av vävtyngder gjorda i lera; dessa hade hängt i nederkanten på upprättstående vävstolar. Antagligen hade det funnits en vävstuga med en eller flera vävstolar i längst bort i husets ena ände på 200–300-talet, eller ett förrådsrum för vävredskap, för vävtyngderna hade halkat ner i två stolphål längst ut i gaveln när huset brunnit.

Ett annat av husen i Trekanten, som även det var samtida med Fullerömannen, var betydligt längre än de andra husen på området, 44 meter långt. Men det var inte alls representativt utformat. Snarare verkade det ha inhyst två bostadsdelar, en i öster och en i mitten, som om huset var en väl tilltagen byggnad för arbetskraft. Hundra meter högre upp i backen bakom den stora »arbetarlängan« fanns en offergrop undangömd invid en stor sten. Där i gropen låg en underlig liten samling av föremål: ett bryne, lite bränd lera och diverse obrända djurben. Bland annat fanns där en kotand med genomborrat hål i. Så samtidigt som Fullerömannen bar den romerske kejsarens bild som hängsmycke på ett guldmynt, fanns det någon annan, i arbetshusen längre ner längs slänten, som bar en kotand som hänge istället.

De som höll till på höjden i Fullerö hade också en »filial« på andra sidan vattnet i Skärna. Där fanns ett arbetsområde med drygt 100 härdar och några små hus. Arkeologerna fann bitar av bränd lera här som verkar komma från kraftigt upphettade ugnsväggar från ugnar som kan ha använts vid metallhantverk. Mängder av slagg hittades också i åkern en bit bort. Husen i Skärna var små och oansenliga, men ändå hade en intensiv aktivitet pågått vid de hundra härdarna. Så även här gav byggnaderna intryck av att tillhöra arbetsfolk med låg ställning, kanske ofria trälar som varit sysselsatta med bland annat järnhantering.

På Fullerö hade man avancerade tekniska kunskaper. Men det var också en plats där man förvaltade traditioner kring förfäderna och det offentliga minnet, och det redan långt före guldmannens tid. I den steniga backen upp mot Fulleröhöjden hittades 26 gravar dolda vid stenblock. Gravfältet gav intryck av att fortsätta långt uppåt höjden, som om det vore början på ett område av ungefär samma slag som det arkeologerna fann på Torsberget. Hur stort det var fick man dock aldrig veta, eftersom bara en begränsad del (ett par tusen kvadratmeter) av den steniga backen upp mot höjden kunde undersökas. Precis som på Torsberget var gravarna här svåra att upptäcka med blotta ögat. De fanns invid stenar som såg helt naturliga ut, men som dölde gömmor med brända krossade ben, skärvor efter gravurnor, matkrukor och runda stenar, så kallade löpare eller malstenar, som man verkar ha krossat de dödas ben med. På några av krukskärvorna fanns matskorpor kvar och det visade sig att dessa krukor hade

En kotand med hål i låg i offergropen.

innehållit mat som ställts ner i gravarna under åren 800–400 f.Kr., alltså vid samma tid som begravningarna pågått även på Torsberget.

Gravfältet var på ena sidan inhägnat och avgränsat med en 17 meter lång terrass byggd av stora stenblock. Den verkar ha fungerat som en hägnad för gravfältet, som för att markera att detta var en särskild plats för döda förfäder. Framför terrassen vid förfädernas plats byggdes senare ett stort hus, som låg placerat så att det syntes tydligt i omgivningen framför gravområdet, även nedifrån ån. Huset låg i slänten ned mot farleden, men på en platta av lera (som antingen var byggd eller en påbättrad naturformation) och det var vänt så att man tydligt skulle se det om man kom farande norrifrån. Invändigt hade huset en yta på närmare 300 kvadratmeter. Och framför det fanns ett slags värdig tomhet som känns igen i miljöerna kring andra stora hus längs E4, som i Brillinge, Vaxmyra och Lövestaholm. På gårdstunet i Fullerö hade man inte ägnat sig åt vardagliga sysslor. Här fanns inga spår av matlagning eller kruktillverkning, inte många eldstäder eller härdar och heller inga spår av brunnar, avfallsgropar, torkställningar eller små förrådshus. Nej, framför det här stora huset, som vände sig ut mot ån, var det så gott som tomt på gårdsplanen. Inne i huset fanns ändå spår av måltider: keramikskärvor, brända sädeskorn och ben. Men maten måste alltså ha lagats någon annanstans.

Den som kom farande förbi med båt längs farleden såg alltså huset uppe på plattan med den värdiga gårdsplanen framför sig och det anrika gamla gravområdet, med långsträckt stenbyggd terrass, alldeles bakom. Och så mängden av vardagsarbete som pågått där nedanför vid alla de hus som låg längre ner mot ån. De fraktbåtar som kom glidande längs strömmen – kanske med en last av åtråvärd bergmalm från trakterna kring Vattholma åtta kilometer uppströms – visste nog också att de redan i god tid blev iakttagna uppifrån Fullerö. »Edet« var en smal passage som det var svårt att ta sig förbi utan medgivande. Den som väntade på en försändelse längre ner längs farleden, exempelvis i Gamla Uppsala, riskerade med andra ord att bli utan (vare sig det handlade om timmer till byggen, matvaror eller kanske malm) om man inte höll sig väl med dem i Fullerö. I det här landskapet, där det fanns en enda tydlig huvudled, var man beroende av varandra. Och av vissa mer än av andra.

Det satt väl antagligen herrskap på alla strategiska höjder längs ån och gjorde sitt bästa för att påminna omgivningen om sin betydelse. Platser med anspråk fanns det säkert många, men vissa ställen hade helt enkelt av naturen bättre förutsättningar än andra att göra sig gällande. Fullerö var en sådan plats.

Långt före allt annat i omgivningen hade den höjd som kallas »Fulleröhammaren« stigit upp ur havet här, precis som Torsberget gjort i Årentuna på andra sidan fjärden. När de första storhusbyggarna kom kring år 2000 f.Kr. var det dessa höjder som märktes i omgivningen. Uppifrån dessa bergstoppar hade man överblick över trakten när marken fortsatte att stiga. De två höjderna blev nog en sorts samlande punkter. Bergen stack upp, de syntes i omgivningen och

blev väl just därför självklara orienteringspunkter. För känslan av identitet och hemmahörighet kan höjderna ha varit av stor betydelse. Som utsiktsplatser förblev de utflyktsmål i alla tider. Även om inga tubkikare med myntinkast väntade på besökarna, så låg det en speciell attraktion i att bara stå här uppe på toppen och blicka ut över världen. Men vad var det en betraktare såg för nästan tvåtusen år sedan, som vi inte kan se längre? Var började en bygd och var slutade en annan? Landskapet är fullt av mänskliga gränser som funnits där längre än man anar. Människor har delat upp marken och styckat den. Gränserna har inte alltid varit handfasta staket eller murar, utan de kan ha varit rätt osynliga, men ändå levande i människors medvetande genom generationer. Att känna till och respektera dem kan ha varit en självklarhet, något man fått i sig redan under barnåren och sedan rättat sitt liv, sina vanor och rörelser efter.

Hur gränserna uppstod och hur bygderna inom dem utvecklades är inte lätt att veta. Man vet många gånger inte ens var gränsen gick någonstans för länge sedan.

Boplatserna låg nära varandra längs Fyrisån och det kan verka som att det inte skulle ha funnits några större obebodda områden alls här på slätten. Men ändå visade det sig vid E4-grävningarna att vissa platser var tomma av någon anledning. En sådan plats upptäcktes bortanför Skärna, mitt på den goda bördiga slätten i ett soligt, högt och väldränerat läge alldeles intill Fyrisån. På en sådan plats skulle det egentligen ha varit perfekt att bo och arkeologerna hade väntat sig att finna åtminstone en gård där. Men grävmaskinisten banade av meter efter meter på en nästan 10 000 kvadratmeter stor yta utan att någonting dök upp. Här hade människor knappt lämnat några synliga spår alls. Vad var väl detta?

En stor yta med »tomhet« är kanske också ett slags fynd, tänkte Anna Östling som ledde den här undersökningen. Men vad kan en tom plats alldeles nära huvudleden Fyris betyda? Att den framstår som tom behöver ju inte betyda att det är en plats där ingenting skett. Tomheten måste ha ingått i ett sammanhang och man kan ha gjort alla möjliga och omöjliga saker där som inte lämnat några spår. Ungefär som på de ängar där man dansar kring midsommarstången i våra dagar, de är tomma men fylls av betydelse åtminstone någon gång om året. Detta lämnar dock inte mer än några snabbt förmultnande bullpapper efter sig, och ett kraftigt nedgrävt stolphål (som vore det enda en arkeolog skulle hitta långt senare). Kan den tomma ytan i Skärna ha varit en liknande allmänning? En plats att arrangera möten på. Kanske just för att den var ett gränsområde där två bygder möttes och skiljdes åt. Mellanrummen kan ha varit lätta att överblicka och därmed också lika tydliga som ett staket eller något annat fysiskt hinder, eftersom det nog skulle ha varit svårt att gå över ett tomrum som detta utan att märkas.

Det här landskapet var som ett stort skafferi, med sällsynt bördiga jordar där rikedomerna gick att samla in och beskatta. Det var de som satt i de smala passa-

gera längs ån som avgjorde vem som skulle ha makt att göra det. I detta lilla vattenrike, där alla var beroende av en enda bred huvudled, var det lätt för den som var rätt placerad att ta kontrollen. Trakten var som en rik visthusbod och den gick att låsa. Men låset flyttade sig då och då på grund av fortgående landhöjning. Den mest strategiska platsen vandrade successivt allt längre söderut. Riktigt långt fram i tiden skulle låset hamna vid själva inloppet till Mälaren, vid en liten ö som kallades Agnefit av Snorre Sturlasson, och som nog är samma plats som den vi idag kallar Stockholm. Men under lång tid, kanske redan kring 1000 f.Kr. eller ännu tidigare, verkar en viktig låsmöjlighet ha funnits vid Fullerö och Storvreta. Det fanns dock även en annan plats, belägen en liten bit längre söderut i dalgången, som obevekligen skulle komma att ta över. Det låset låg fem kilometer längre ner längs strömmen, just där Fyrisån gjorde en kraftig krök: Gamla Uppsala.

Fullerö har länge vilat i skuggan. Ingen forskning har på decennier bedrivits kring den här platsen, så när som på de utgrävningar som gjorts för bilvägen, en cykelbana intill den och nu för den nya motorvägen. Inte en enda vetenskaplig artikel har skrivits om platsen så vitt jag kunnat finna. Och förgäves har jag också sökt efter någon som skulle kunna guida mig bland de underliga formationerna i marken här. »Du skulle ha bett Greta Arwidsson, som var docent i arkeologi när hon skrev om kammargraven på 1940-talet«, var faktiskt ett svar jag fick. Men hon är ju borta sen länge. Så jag får nöja mig med att bläddra i ett gulnat exemplar av den arkeologiska tidskriften TOR från 1948. Där beskrev hon fynden i Fullerömannens grav. Men hon skrev också om platsen, att det finns en »synnerligen intressant« formation i marken uppe på höjden av grusåsen. Fornlämningsområdet går officiellt under benämningen »gravfält«, men det femtontal runda stensättningar som finns här uppe behöver inte alls bara vara gravar utan de kan också vara rester av något helt annat, skriver hon. Särskilt intressant är en »grund« som hon fortfarande såg rester av ovan mark. En vall av jord och sten, som är ungefär 1,5 meter hög och rund till formen. Men bara 28 meter vid tvärs över, och med en djup grop i mitten.

Forskningens fokus har dock av hävd alltid legat några kilometer längre ner längs strömmen. Det är kring Gamla Uppsala som de lärda debatterna har utspelat sig ända sedan Rudbeck skrev sin Atlantica på 1600-talet. Och det är i det intilliggande Valsgärde som Uppsala universitet har organiserat forskningsgrävningar som pågått i årtal. Det är rätt förstäligt eftersom fynden varit spektakulära och Gamla Uppsala dessutom är den mest mytiska platsen i Sverige, omnämnd i mängder av gamla krönikor, sagor och diktepos.

Men tänk om den verkliga, stora historien om Gamla Uppsala inte är historien om en plats, utan om ett landskap: en märklig dalgång där allt på något sätt hänger ihop?

Mängder av nya pusselbitar till en sådan större berättelse har kommit fram vid E4-grävningarna. Och det är när jag sätter ihop dem som Fullerö framstår

som allt intressantare. En plats där det tycks återstå hur mycket som helst att upptäcka och undersöka.

Men när jag går ner från min utsiktsplats uppe på Fulleröhöjden och vandrar bort mot motorvägen möts jag av bullrande grävmaskiner och tunga lastbilar som kommer dundrande med fullastade flak. Det är sommaren 2009, berättelsen om vad man fann längs E4:an har börjat klarna, men jag ser mig förvånad omkring. Här pågår förberedelser för nybyggnation i stor skala utan att några arkeologer verkar vara inblandade. Länsstyrelsen har tydligen gjort bedömningen att ingen arkeologisk insats behövs. Delar av Fullerö exploateras nu utan att marken blir närmare undersökt. Ett nytt centrum ska byggas här, fem minuters bilfärd från Uppsala, och marknadsföringen pågår för fullt: »...vid en av Sveriges största trafikleder norr om Uppsala erbjuder vi flexibla anläggningar för handel, lager och logistik« i »attraktivt och välexponerat läge«. Våren 2011 börjar byggandet av köpcentrum, restaurang och lagerbyggnader och några tusen parkeringsplatser på 77 000 kvadratmeter. Dessutom finns planer på villor, radhus och lägenhetshus, sportcenter, hotell – och ett par tusen parkeringsplatser till. På sikt planerar det markägande bolaget »Fullerö park« att exploatera en yta som är över 600 000 kvadratmeter stor här. Mest spektakulära är planerna på en upplevelsepark med tema vikingatiden. Den ska täcka 145 000 kvadratmeter och hålla öppet året runt. För att detta ska bära sig måste en jättelik publik på flera hundratusen personer komma hit varje år, inte minst från andra länder. Så det man kommer att locka med är inte bara historiska fakta utan vikingamyter i riktigt stor skala. Eller som man skriver: »en fiktiv värld där det egentligen bara är vår egen fantasi som sätter gränserna för vad vi kan skapa i form av upplevelser och underhållning«. Ett amerikanskt företag, Gary Goddard Entertainment, GGE med Spindelmannen-parker och liknande attraktioner i världens olika storstäder på meritlistan, är samarbetspartner.

Kanske går allt detta inte att stoppa, eftersom de borgerliga politikerna i Uppsala har bestämt sig, i motorvägens spår ska Fullerö exploateras. Men det vore ju förfärligt om spåren av Fullerös nyupptäckta historia för alltid förstörs på kuppen – och dessutom extra bittert om det sker på grund av byggandet av en amerikansk vikingapark. Drar mig till minnes några ord fällda av en mäklare jag råkade komma i samspråk med på en julfest. Han kom just från en visning och höll på att sälja mark för nybyggnation. När han fick veta vad jag skriver om tittade han med bestörtning på mig och sa med kraft: Det finns något du ska veta. Något som jag och mina kollegor gör väldigt klart för våra kunder, och som alla i byggbranschen vet. Om det kommer fram underliga saker ur jorden när du bygger så säg ingenting, för det kan bli hur dyrt som helst! Och visst har han rätt. Arkeologi handlar om enorma belopp. Så stora att privata byggherrar inte alltid tycker sig ha råd att betala. Men om man förstör en del av vår gemensamma historia så är det inte bara ett lagbrott, det är också att förinta något som aldrig går att få tillbaka eller ersätta.